

МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РЕЛІГІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІРИ

INTERFAITH DIALOGUE AS AN INSTRUMENT OF STATE POLICY: UKRAINIAN AND EUROPEAN DIMENSIONS

У статті розглянуто теоретичні засади, підстави та механізми налагодження міжконфесійного діалогу як одного з ключових інструментів сучасної державної політики у сфері релігії в Україні та європейських країнах. Підкреслено, що міжконфесійний діалог в Україні було започатковано на

початку 1990-х років і нині він має понад 30-річну динамічну традицію, що активно розвивається відповідно до новітніх суспільно-політичних викликів. Проаналізовано український досвід міжконфесійної взаємодії на різних рівнях – від державної політики до громадянських ініціатив, зокрема діяльність Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), яка стала важливим інституційним майданчиком для конструктивної співпраці між представниками різних конфесій, органами державної влади та громадянським суспільством. Розглянуто європейські моделі інституційного партнерства та міжнародний досвід організації міжрелігійного діалогу. Визначено сучасні виклики для державної політики України у сфері релігії, серед яких – зовнішні загрози, політизація релігійних процесів, відсутність цілісної стратегії розвитку релігійної сфери та необхідність вдосконалення механізмів медіації у міжконфесійних конфліктах. Обґрунтовано доцільність адаптації та імплементації європейських практик у вітчизняну модель державно-церковних відносин з метою підвищення ефективності міжконфесійної взаємодії, посилення релігійної безпеки та стійкості українського суспільства в умовах сучасних загроз і трансформаційних процесів. Сформульовані висновки та рекомендації щодо вдосконалення державної політики України в релігійній сфері: 1) сприяти інституційному зміцненню ВРЦіРО шляхом надання їй офіційного консультативного статусу при органах державної влади, що посилить її вплив на формування державної політики у сфері свободи совісті; 2) розробити й затвердити Стратегію державної політики України у сфері релігії, що передбачала б підтримку релігійного діалогу, врегулювання міжконфесійних конфліктів; 3) удосконалити механізми медіації міжконфесійних конфліктів; 4) імплементувати кращі європейські практики діяльності міжконфесійних рад задля розвитку партнерських відносин держави і релігійних організацій; 5) активізувати роль органів місцевого самоврядування у підтримці міжконфесійного діалогу.

Ключові слова: державна політика, інституційне забезпечення, релігійна свобода, державно-церковні відносини, міжконфесійний діалог, діяльність православних церков,

релігійна безпека, Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій.

The article examines the theoretical foundations, prerequisites, and mechanisms for establishing interfaith dialogue as one of the key instruments of contemporary state policy in the religious sphere in Ukraine and European countries. It emphasizes that interfaith dialogue in Ukraine was initiated in the early 1990s and today represents a dynamic tradition of more than 30 years, actively evolving in response to modern socio-political challenges. The Ukrainian experience of interfaith cooperation at various levels – from state policy to civic initiatives – is analyzed, with particular focus on the activities of the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations (AUCCRO), which has become a significant institutional platform for constructive cooperation among representatives of different religious denominations, state authorities, and civil society. European models of institutional partnership and international experiences in organizing interreligious dialogue are also explored. The key challenges facing Ukraine's current state policy in the religious sphere are identified, including external threats, the politicization of religious processes, the absence of a comprehensive strategy for the development of the religious sector, and the need to improve mediation mechanisms in interfaith conflicts. The article substantiates the relevance of adapting and incorporating European practices into Ukraine's domestic model of church-state relations in order to enhance the effectiveness of interfaith cooperation, strengthen religious security, and increase the resilience of Ukrainian society amid contemporary threats and transformational processes. The author formulated conclusions and recommendations for improving the state policy of Ukraine in the religious sphere: 1) to promote the institutional strengthening of the Ukrainian Council of Religious and Religious Affairs by granting it official consultative status with state authorities, which will strengthen its influence on the formation of state policy in the field of freedom of conscience; 2) to develop and approve the Strategy of State Policy of Ukraine in the Field of Religion, which would provide for the support of religious dialogue and the settlement of interfaith conflicts; 3) to improve the mechanisms for mediation of interfaith conflicts; 4) to implement the best European practices of interfaith councils in order to develop partnership relations between the state and religious organizations; 5) to activate the role of local governments in supporting interfaith dialogue.

Key words: state policy, institutional framework, religious freedom, church-state relations, interfaith dialogue, activities of Orthodox churches, religious security, All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations.

УДК 322(477+4)
DOI <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2025.45.34>

Пархоменко-Куцевіл О.І.,

доктор наук з державного управління,
професор, завідувач кафедри
публічного управління та
адміністрування Університету Григорія
Сковороди в Переяславі,
<https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

Постановка проблеми у загальному вигляді. Державна політика у сфері релігії є важливим елементом суспільного розвитку, що впливає на соціальну стабільність, гро-

мадянську ідентичність та національну безпеку. Інституційно-правове забезпечення цієї політики визначає ефективність реалізації принципів свободи совісті, рівності релігійних

організацій перед законом та недопущення конфліктів на релігійному ґрунті. Одним із важливих інструментів забезпечення релігійної свободи, громадянської злагоди та запобігання таких конфліктів у сучасному демократичному суспільстві є міжконфесійний діалог за посередництва або участі держави.

Партнерська модель співпраці між державою та церквою є частиною Плану внутрішньої стійкості України, представленого главою держави у Верховній Раді в листопаді 2024 р. Цей документ складається з десяти пунктів, один із яких – «Людський капітал» – передбачає розвиток співпраці між державою і церквою [1]. В Україні міжконфесійна взаємодія набуває особливого значення у контексті розбудови демократичної правової держави, що сьогодні відбувається в умовах зовнішньої агресії і супроводжується спробами використання релігійного фактору в деструктивних цілях. Державна політика у сфері міжконфесійного діалогу передбачає створення сприятливих умов для конструктивної співпраці між різними релігійними організаціями та органами влади. Важливу роль у цьому процесі відіграє Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій як інституційний майданчик для міжконфесійної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останнього десятиріччя міжконфесійний діалог як важливий інструмент державної політики перебував у полі зору вчених різних галузей: політологів, філософів, релігієзнавців, юристів, фахівців та експертів у галузі державного управління та публічного адміністрування. Зокрема, окремі аспекти комплексного питання організації і проведення міжконфесійного діалогу як інструменту реалізації права на свободу совісті досліджували О. Авдеева, С. Була, М. Палінчак, С. Здіорук, В. Токман, Ю. Пайда, І. Ткаченко, В. Климов, М. Жидков та ін. представники експертного середовища. Водночас різні складові функціонування ВРЦіРО розглядали В. Бокоч, М. Васіна, О. Заєць, А. Колодний, І. Макінченко, В. Подкуп, О. Саган та ін. Зокрема В. Бокоч з'ясував роль і місце Ради Церков у суспільно-релігійному житті України, проаналізував основні напрями її діяльності, підкреслив авторитетність і впливовість цієї інституції громадянського суспільства [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні відсутні системні дослідження українського та європейського виміру міжконфесійного діалогу як інструменту державної політики у сфері релігії:

Метою статті є аналіз підстав і інструментів налагодження міжконфесійного діалогу в Україні та деяких інших країнах Європи, визначення перспективних напрямів державної політики в цьому напрямі.

логу в Україні та деяких інших країнах Європи, визначення перспективних напрямів державної політики в цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від моменту проголошення незалежності України органи державної влади повсякчас сприяли в умовах конкуренції й окремих конфліктів у церковно-конфесійному середовищі проведенню міжконфесійних зустрічей і діалогу. Міжконфесійна взаємодія забезпечувалася на індивідуальному, організаційному (громадівському), інституціональному рівнях, а також на рівні мирян і духовенства, очільників конфесій і пересічних вірян. На думку О. Зайця, міжконфесійний діалог в Україні активно розвивався в різних формах і на різних «майданчиках». Окремі міжконфесійні проекти продовжують розвиватися, інші – тимчасово законсервовані або припинили свою діяльність, також відбувається створення деяких нових проектів. Трансформаційні зміни міжконфесійного діалогу в Україні були покликані до життя і реалізуються як своєрідна відповідь на актуальні виклики сьогодення [3].

Важливим підґрунтям стабільних міжконфесійних відносин є низка нормативно-правових актів, зокрема: Конституція України [4], Закон України (ЗУ) «Про свободу совісті та релігійні організації» зі змінами та доповненнями [5], Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» [6]. У цих законодавчих актах закріплено принципи і норми міжконфесійних відносин в Україні, серед них: рівність усіх релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом; взаємна релігійна і світоглядна терпимість, повага між вірянами різних віросповідань та їхніми релігійними організаціями; повага до традицій і внутрішніх настанов релігійних організацій; виключення будь-яких перференцій або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших; невтручання одних релігійних організацій у діяльність інших; непроповідання у будь-якій формі ворожнечі, нетерпимості до вірян інших віросповідань [5].

Незважаючи на конфлікти в конфесійному середовищі, від проголошення незалежності в Україні за сприяння владних структур розпочалися міжконфесійні контакти й діалог. Останні були формалізовані у вигляді заснованого в 1991 р. Українського Біблійного товариства – міжконфесійної християнської організації, метою якою є переклад, друкування і розповсюдження Біблії, біблійної літератури, та створеної у 1996 р. Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), яка в перші роки існування діяла за органі-

заційної підтримки і допомоги Державного комітету України у справах релігій [3]. Згідно з Положенням про Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій вона є представницьким міжконфесійним консультативно-дорадчим органом, що діє на громадських засадах [7].

Рада Церков повсякчас діє незалежно від органів влади, політичних партій і рухів, будує свої відносини з владою на партнерських засадах. Важливою складовою самоорганізації цієї релігійної спільноти в налагодженні довготривалого діалогу є її діяльність без фінансової підтримки з боку держави, що забезпечує її незалежність від політичної волі уряду. У своїй практичній діяльності ВРЦіРО з метою вироблення рішень щодо розвитку партнерської моделі державно-конфесійних відносин співпрацює з державними інституціями. У процесі роботи вона стала своєрідним «містком» між державною владою і релігійними організаціями, забезпечуючи майданчик для комунікації та узгодження спільних позицій. Важливим є її фінансова незалежність від держави, що дозволяє уникати політизації міжконфесійної взаємодії.

Одним із важливих напрямів діяльності ВРЦіРО, спрямованих на об'єднання зусиль релігійних організацій з метою національно-духовного відродження України, є координація міжконфесійного діалогу в Україні та поза її межами [7]. Завдяки спільним зусиллям органів державної влади та ВРЦіРО упродовж 1990 – перших десятиріч 2000-х рр. було врегульовано міжконфесійний конфлікт, що охоплював майже 1000 населених пунктів [2]. Географія конфліктів – це автономна Республіка Крим, Буковина, Волинь, Закарпаття, Рівненщина, Чернігівщина, м. Київ та ін. Від моменту проголошення незалежності України в цих регіонах фактично не змінилися ключові фігуранти протистоянь, якими залишалися УПЦ МП, УГКЦ, УПЦ КП, УАПЦ, РКЦ, мусульманські та юдейські організації. Те ж саме стосується причин міжконфесійної боротьби та її методів, якими були суперечки за майно, землю, впливи на вірян. Свою правоту учасники конфліктів переважно намагалися довести бійками, нападами на культові будівлі, підпалами, поширенням неправдивої інформації, провокативними заявами тощо [9].

Для забезпечення виконання своїх основних завдань ВРЦіРО входить із пропозиціями до центральних і місцевих державних органів, керівних органів громадських і релігійних організацій; одержує в установленому порядку від органів державної виконавчої влади всіх рівнів інформацію з питань, які виносяться на її розгляд; звертається за необхідною інформацією

до керівних органів громадських і релігійних організацій; залучає до роботи на громадських засадах релігієзнавців, експертів-правників, інших фахівців з питань, що виносяться на її розгляд; приймає звернення до громадськості; використовує для підготовки питань, що виносяться на розгляд Ради, теоретичні розробки відповідних релігійних, громадських чи державних інституцій, інші матеріали інформаційного, консультативного чи рекомендаційного характеру; створює на громадських засадах робочі групи з актуальних напрямів діяльності (відродження духовності, морального виховання, експертно-консультативної роботи, добродійництва та милосердя, міжцерковної злагоди, видавництва та зв'язків із ЗМІ тощо) [7].

Серед вагомих досягнень ВРЦіРО вирізняються: системна співпраця з Верховною Радою, Кабінетом Міністрів та Офісом Президента України; участь у розробці законодавчих ініціатив; моніторинг стану свободи віросповідання в Україні; розвиток міжконфесійного і суспільного діалогу; захист суспільної моралі; співпраця у розв'язанні соціальних проблем, наданні гуманітарної допомоги тим, хто її потребує; формування спільної позиції релігійної спільноти щодо питань підтримки внутрішньо-переміщених осіб; захист релігійної свободи.

Під час повномасштабної російської військової агресії проти України активізувалася діяльність ВРЦіРО у напрямі співпраці з міжнародними гуманітарними організаціями, проведення зустрічей з громадськими, політичними й релігійними лідерами зарубіжних країн. Водночас Церковна Рада активізувала участь у законодавчих ініціативах й обговоренні важливих напрямів державно-церковних відносин з представниками вищих органів державної влади України [11]. В умовах російсько-української війни й зростання гібридних загроз з боку держави-агресора, зокрема через використання релігійного чинника в політичних маніпуляціях, виникає необхідність удосконалення законодавства та посилення контролю над діяльністю релігійних організацій, що можуть становити загрозу інтересам Української держави.

На переконання С. Здіорука, міжконфесійний діалог в Україні багато в чому зумовлюється не лише внутрішньою мотивацією його суб'єктів до зближення, а й зовнішніми чинниками, є надмірно формалізованим і позбавленим органічної динаміки. Подекуди окремі конфесії стають його учасниками вимушено, без доброї волі або з кон'юктурних міркувань, а як тільки знижується або зникає дія сторонніх факторів, це відразу позначається

на інтенсивності міжконфесійного спілкування. Ефективність діалогу за таких обставин близька до нуля [8].

Маємо підстави стверджувати, що сучасні виклики у сфері релігійної політики включають: а) використання релігійних структур у зовнішньополітичних цілях; б) порушення прав вірян через конфесійні конфлікти; в) відсутність єдиної стратегії держави щодо розвитку релігійної сфери; г) відсутність чітких механізмів медіації у міжконфесійних конфліктах; д) політизацію релігійних питань та втручання зовнішніх факторів у релігійні процеси.

Заслужують на увагу європейські практики вирішення міжконфесійних конфліктів, що можуть бути корисними для України. Зауважимо, що підвалини конституювання європейського і глобального простору міжрелігійної комунікації були закладені в останні роки XIX – другій половині XX ст. Починаючи з 1893 р. було проведено ряд міжрелігійних форумів, зокрема Парламенту світових релігій, де представники різних конфесій підписали низку спільних декларацій, а згодом було засновано міжнародні організації, серед яких: Міжнародна асоціація за релігійну свободу (1900 р.), Всесвітній конгрес релігій (1936 р.), Всесвітня конференція релігій й миру (1968 р.), Всесвітня рада церков і Всесвітня спілка міжрелігійних рад (1981 р.), Конгрес лідерів світових і традиційних релігій (2003 р.), а також всесвітні організації християн, мусульман, буддистів, юдеїв, міжконфесійні об'єднання, товариства, асоціації прагматичного спрямування, що стали базою для міжконфесійних контактів, а в подальшому – партнерства і взаємодії [10].

На початку 2000-х рр. ключову роль у розвитку міжконфесійних відносин щодо обстоювання свободи совісті та свободи діяльності релігійних організацій, а також сприяння розвитку міжконфесійного діалогу та налагодження співпраці з релігійними організаціями, за спостереженням С. Здіорука і В. Токмана, відігравав Європейський Союз як наддержавне об'єднання [11].

У рамках Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи були ухвалені «Дванадцять принципів міжкультурного і релігійного діалогу для місцевих і регіональних влад» [12]. Автори документа пропонували місцевій владі взяти до уваги такі тенденції розвитку релігійно-конфесійної сфери: зростання ролі релігії у формуванні індивідуальних і колективних ідентичностей; обізнаність представників публічної влади щодо відносного розміру місцевих релігійних груп і їх організації; розгляд релігійних організацій не як однорідних суб'єктів, а як організацій, які іноді самі є предметом супере-

чливих поглядів; місцеві органи влади повинні зробити свій внесок у процес вивчення інших культур; небайдужість і невтручання та ін. [13].

Зазначимо, що забезпечення свободи совісті та міжконфесійних конфліктів у європейських державах здійснюється на двох рівнях: зовнішньому (Європейський Союз) та внутрішньому (окремі держави) [14]. Міжконфесійні конфлікти в країнах Європи зазвичай мають багатовимірний характер, поєднуючи в собі як релігійні, так і етнічні, політичні, соціально-економічні чинники. Відтак, їх ефективне вирішення можливе лише за умов інтеграції державної політики з громадськими ініціативами, інституціоналізації діалогу та створення механізмів постійної міжрелігійної взаємодії.

У європейській практиці одним із найуспішніших прикладів інституціоналізації міжрелігійного діалогу через створення консультативно-дорадчих органів при органах виконавчої влади є: *Rйseau Europйen des Conseils Nationaux de la Lancitй* (Європейська мережа національних рад з питань світоглядної нейтральності) [15; 16]; *Interfaith Councils* у Скандинавських країнах [16]; *Commission on Religion and Belief* у Великій Британії [17], які забезпечують регулярний діалог між представниками різних конфесій і державними інституціями. Отже, успішне вирішення міжконфесійних конфліктів у країнах Європи базується не лише на регулятивній функції держави, а й на розвитку партнерських відносин із релігійними спільнотами, залученні громадянського суспільства та міжнародних організацій до розбудови сталого миру і діалогу.

Зазначимо, що ВРЦіРО виконує подібну із вищеназваними європейськими міжконфесійними органами роль, але має свої особливості, зокрема не є державною структурою, її рішення мають рекомендаційний характер. У разі запровадження в Україні офіційного міжконфесійного консультативного органу, ВРЦіРО може стати його основою. Однак для цього потрібно надати їй офіційний статус, наприклад, через ухвалення відповідного закону. Загалом ВРЦіРО є одним із найважливіших інструментів для налагодження діалогу між конфесіями, але не виконує функції державного регулятора релігійних відносин.

Висновки. Міжконфесійний діалог в Україні має понад 30-річну традицію та на сьогодні активно розвивається у різних формах відповідно до викликів часу. Використання кращих європейських практик дозволить сформувати ефективну модель державно-церковних відносин, що відповідатиме принципам демократії та верховенства права. Узагальнення українського та європейського досвіду органі-

зації міжконфесійного діалогу дозволяє сформулювати такі висновки та рекомендації щодо вдосконалення державної політики України в релігійній сфері: 1) сприяти інституційному зміцненню ВРЦіРО шляхом надання їй офіційного консультативного статусу при органах державної влади, що посилить її вплив на формування державної політики у сфері свободи совісті; 2) розробити й затвердити Стратегію державної політики України у сфері релігії, що передбачала б підтримку релігійного діалогу, врегулювання міжконфесійних конфліктів; 3) удосконалити механізми медіації міжконфесійних конфліктів через створення постійно діючих платформ (за участі держави, ВРЦіРО, органів місцевого самоврядування, експертів та громадянського суспільства) для врегулювання конфліктів на релігійному ґрунті; 4) імплементувати кращі європейські практики діяльності міжконфесійних рад задля розвитку партнерських відносин держави і релігійних організацій; 5) активізувати роль органів місцевого самоврядування у підтримці міжконфесійного діалогу, враховуючи європейський принцип розвитку міжкультурної та міжрелігійної взаємодії на локальному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Володимир Зеленський представив План внутрішньої стійкості України. *Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво* : веб-сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-predstaviv-plan-vnutrishnoyi-stijkosti-u-94505> (дата звернення: 02.03.2024)
2. Бокоч В. Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій: суспільно-політичний контекст. *Регіональні студії*. 2018. № 13. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Bokoch_Viktorii/Vseukrainska_rada_tserkov_i_relihiinykh_orhanizatsii_suspilno-politychnyi_kontekst.pdf?
3. Заєць О. Міжконфесійний діалог – це постійний процес, який розвивається та з часом трансформується. *Релігійна інформаційна служба України*. 2015. URL: https://risu.ua/oleksandr-zayec-mizhkonfesiyniy-dialog-ce-postiyniy-proces-yakiy-rozvivayetsya-ta-z-chasom-transformuyetsya_n77336
4. Конституція України [Редакція від 01.01.2020] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.
6. Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій : Закон України від 20 серпня 2024 року № 3894-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#Text>.
7. Положення про Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій : затверджено зі змінами на засіданні ВРЦіРО, протокол № 8 від 11.12.2007 р. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/documents/polozhennya-pro-radu>
8. Здіорук С. І. Міжконфесійний діалог як інструмент реалізації права на свободу совісті. *Релігійна свобода*. 2007. № 12. С. 13–17. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=religfree_2007_12_5
9. Мякіченко І., Сологуб М., Подкур В. Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій в умовах повномасштабної російської військової агресії проти України. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2024. Вип. 14. URL: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/305053/296814>
10. Міжконфесійні відносини. ВУЕ. URL: https://vue.gov.ua/Міжконфесійні_відносини.
11. Здіорук С.І., Токман В.В. Політика ЄС у сфері суспільно-релігійних та державно-церковних відносин. URL : www.old.niss.gov.ua/Monitor/May08/04.htm.
12. 12 принципів ведення міжконфесійного діалогу для місцевих і регіональних влад. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/12-the-role-of-local-authorities-in-interfaith-dialogue-analysed-by-a-/168071b3f2>.
13. Пайда Ю.Ю. Зарубіжний досвід правового регулювання реалізації прав людини та релігійної свободи. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2017/2/9.pdf>
14. Французька рада ісламу. ВУЕ. URL: https://vue.gov.ua/Французька_рада_ісламу.
15. Réseau Européen des Conseils Nationaux de la Laïcité. Вебсайт. URL: <https://laicite-secularism.eu/qui-sommes-nous/>
16. Interfaith Councils. Вебсайт. <https://www.protonproject.eu/interfaithcouncil>.
17. Commission on Religion and Belief in British Public Life. *Consultation on the Place and Role of Religion and Belief in Contemporary Britain*. Response by Frank Cranmer, Professor Norman Doe, David Harte and Dr Russell. URL: <https://corablivingwithdifference.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/12/commission-on-religion-and-belief-centre-for-law-and-religion.pdf>.